

Stadsgårdar, vägar, hustyper och funktion

Cecilia Ljung och Anders Wikström

Resultaten från förundersökningen år 2004 antydde att bebyggelsestrukturen i kvarteret Humlegården avvek från den som tidigare var känd från till exempel kvarteret Trädgårdsmästaren. Få utgrävningar har utförts tidigare i området mellan kyrkogårdarna och bebyggelsen.

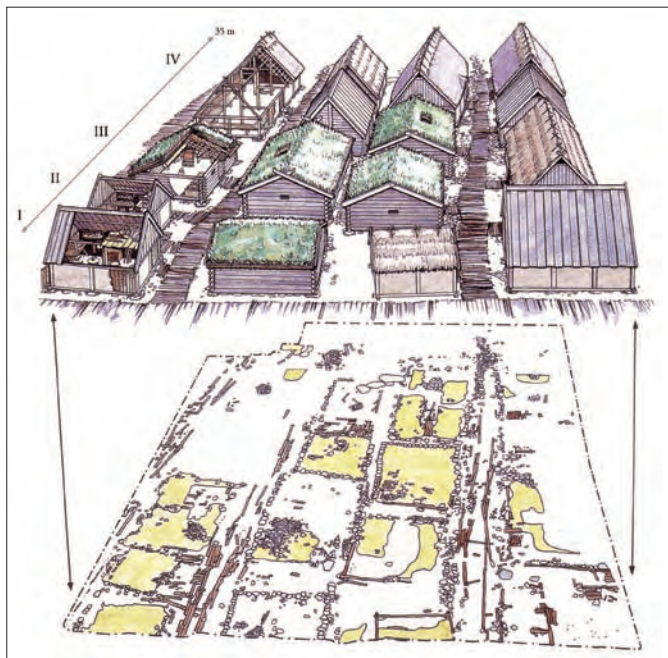
En viktig frågeställning inför den nu aktuella undersökningen var därför att utreda hur bebyggelsestrukturen såg ut och vad som utgjorde en stadsgård inom denna del av Sigtuna.

I kvarteret Trädgårdsmästaren undersöktes fyra hela stadsgårdar och tomterna delades in i fyra zoner (figur 20). Byggnaderna närmast Stora gatan, i zon I och II, saknade eldstäder och tolkades som verkstäder, förråd och flerfunktionshus. Det förekom två typer av bostadshus, belägna i zon III och IV. I zon III låg bostadshus med hörnhärd och verksamheten var främst knuten till hushållsfunktioner. Längst bak på stadsgårdarna, i zon IV, fanns halliknande bostadshus med mitthärd. Dessa byggnader var oftast mer välstädade än hörnhärdshusen och de hade sannolikt speciella sociala funktioner och

fungerade som samlingsplatser för gårdens folk (Pettersson 1995:71; 2007:8).

Resultaten från undersökningarna i kvarteret Trädgårdsmästaren har kommit att fungera som mall för hur bebyggelsen i det medeltida Sigtuna sett ut. Frågan är om denna generella bild av bebyggelsestrukturen under 1000-talet, med cirka 35 meter långa stadsgårdar och fyra till fem hus, är giltig även för andra delar av stadsområdet. En fråga som uppstod under fältarbetet var om ytorna mellan tomterna skulle betraktas som passager eller inte. En annan diskussion som fördes var huruvida stadsgårdarna i undersökningsområdet vände sig åt norr eller söder, om tomtytan närmast vägsträckningen var att betrakta som fram eller baksida. Enligt resultaten och tolkningarna från Trädgårdsmästargrävningen (Pettersson 2007:5) borde det vara bakre delarna av stadsgårdar som undersöktes i kvarteret Humlegården, men resultaten antydde andra möjligheter. Inga kompletta stadsgårdar rymdes inom undersökningsområdet, men sannolikt utgjorde husen på tomt A en nästan intakt stadsgård.

Frågan om vad som utgör en stadsgård har

Figur 20. Fyra stadsgårdar indelade i fyra zoner, kvarteret Trädgårdsmästaren 9-10. Rekonstruktion: Björn Pettersson. Teckning: Mats Vänhem. Efter Tesch 1998 med tillägg av text.

behandlats i tidigare sammanhang och diskuteras därför inte mer ingående i denna rapport. Eftersom inte några kompletta stadsgårdar (föru-tom möjligen tomt A) dokumenterades i kvarteret Humlegården var det svårt att jämföra resultaten från andra undersökningar och därmed att diskutera vad som inom denna yta utgjorde en stadsgård. Diskussionen hålls därför mer öppen.

Totalt undersöktes och dokumenterades ett 30-tal hus (se Hustabell på medföljande CD-skiva). Den övervägande delen av husen låg endast delvis inom undersökningsområdet vilket innebar att storlek och funktion i många fall inte kunde bestämmas. Tre kontextgrupper var mycket fragmentariska och svårtolkade men bedömdes vara möjliga rester efter hus (grupp 7024, 7076 och 7092). Dessa grupper har utelämnats från följande diskussion. Den höga nedbrytningsgraden inom området innebar att nästan allt organiskt material förmultnat vilket medförde att inga rester efter väggar fanns bevarade. Endast i några enstaka

fall påträffades brända och förkolnade delar av vägg- eller takkonstruktioner. Detta gjorde att det fanns få möjligheter att fastställa hur väggkonstruktionerna såg ut, vilket därför inte diskuteras i någon större utsträckning.

En relativt stor mängd bränd lera påträffades i lagren. Vid fyndregistreringen sattes kraftiga restriktioner för vad som skulle betraktas som lerklining. Endast i de fall där det fanns avtryck efter kvistar, plank eller stockar tolkades den brända lera som lerklining. Anledningen till detta var de källkritiska aspekterna med att se bränd lera i lagren som rester efter väggkonstruktioner, detta leder lätt till felaktiga slutsatser. Lera användes tillsammans med vidjor och trä i väggar, men även för att bygga upp andra konstruktioner, till exempel kupolugnar med låga temperaturer (Stilborg 2002:142). Lera som bränns blir hård och bevaras, till skillnad från obränd lera. Det finns fler orsaker till varför bränd lera bildas. Det kan till exempel ha skett i samband med eldsvådor, då delar av lerklinade flätverksväggar bevaras (vilket dock är mindre sannolikt), eller på grund av hettan kring en ugn eller lergolv invid härdar. Det är med andra ord svårt att avgöra varifrån den brända lera kommer. På grund av dessa källkritiska faktorer har ingen fördjupad analys av den brända lera utförts och inga generella slutsatser om husens väggkonstruktioner har gjorts utifrån förekomsten av bränd lera. I några enstaka fall har dock bitar av lerklining med avtryck, som påträffats i anslutning till vägglinjen, använts för tolkning av konstruktionen.

Att funktionsbestämma husen utifrån fyndmaterialet innebar flera källkritiska problem. Många av byggnaderna (främst i huvudfas 1 och de äldsta delarna av huvudfas 2) undersöktes under slutet av fältarbetet och jorden gick inte igenom på hackbord. Detta ledde till att mindre föremål kan ha förbisetts, vilket i sin tur fick konsekvenser för materialets representativitet. Infiltrationen av yngre föremål genom avröjningshorisonten ställde till

problem för tolkningen av fyndinnehållet från tomterna i undersökningsområdets sydöstra del. Trots detta kunde vissa mönster skönjas i fyndsammansättningen i de olika byggnaderna.

Följande redovisning utgör en sammanställning av de olika hustyper som undersöktes och vilka funktioner husen hade. Främst behandlas lämningar och bebyggelse från 1000-talet då husen från huvudfas 3 (samtida med kyrkogården) var

mycket fragmentariska och svårtolkade. Utöver en översiktlig analys av husen och stadsgårdarna redogörs även för de miljöer som hade en utpräglad hantverksfunktion, såsom metall- och glashantverket på tomt A3 och tomt 2 (se vidare kapitel *Metall- och glashantverk*). Slutligen diskuteras också vägens förändrade sträckningar samt kulturlagren i övriga delar av kvarteret Humlegården, och vad det får för konsekvenser i tolkningen av stadstopografin.

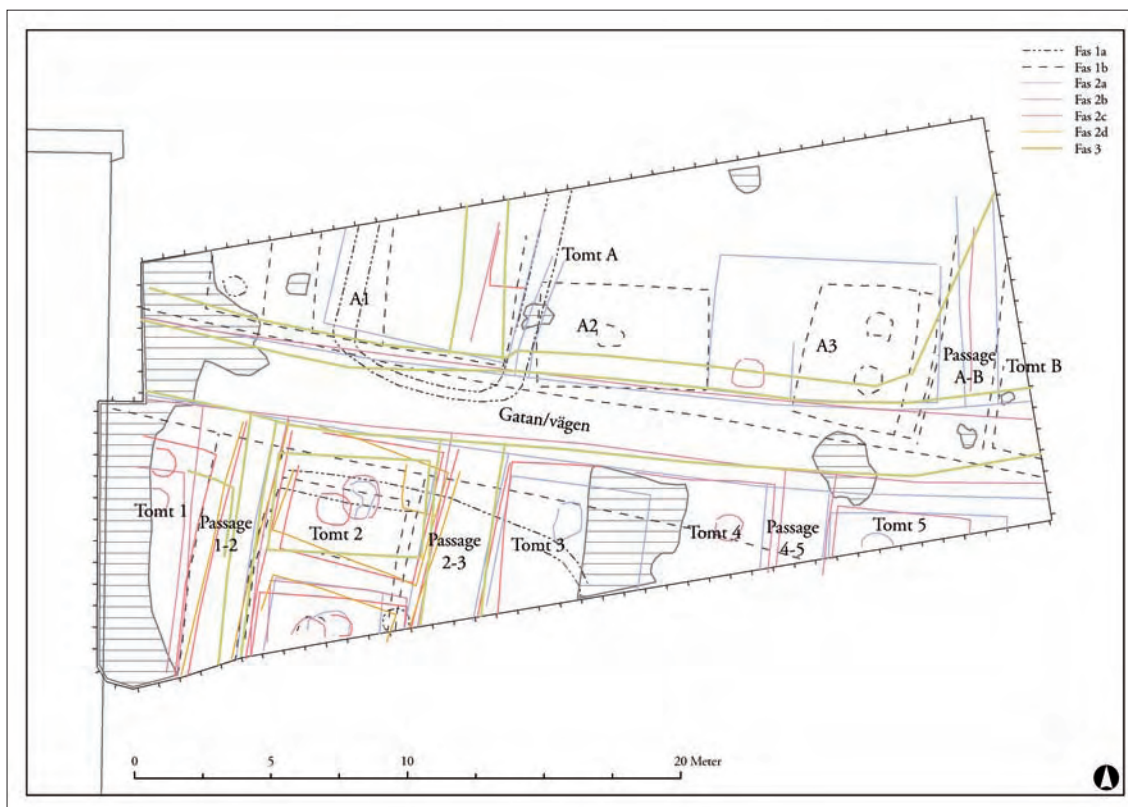
Socioekonomiska miljöer

Ett av undersökningens resultaten var att det gick att fastlägga när tomtstrukturen i området lades ut. Detta tycks ha skett i samband med att vägen fick en mer definierad utformning i övergången mot fas 1b. Efter den initiala markberedningen och de spridda aktiviteterna i fas 1a låg tomtstrukturen i stort fast tills kyrkogården anlades och den stenlagda gatan byggdes vid inledningen till huvudfas 3. Mindre förändringar skedde dock till följd av att vägens riktning ändrades vid övergången mellan huvudfas 1 och 2 då stadsgårdarna söder om vägen förlängdes något åt norr (figur 21). Bebyggelsestrukturen inom kvarteret Humlegården skilde sig delvis från den som undersöktes i kvarteret Trädgårdsmästaren. Den mest uppenbara avvikelserna var den östvästligt liggande stadsgården norr om vägen, men större förändringar fanns även när det gäller hur området nyttjats över tid. Markanvändandet på tomt 1 och 2, söder om vägen, och tomt A, norr om vägen, var mest varierad. Dessa gårdsytor hade omväxlande använts för bebyggelse av olika slag och som hantverksområden.

Husen norr om vägen var skadade av gravnedgrävningar på kyrkogården och av stadsgårdarna söder om vägen undersöktes endast den norra delen av byggnaderna, med undantag av hus H (grupp 7009) och hus G (grupp 7008)

som grävdes ut i sin helhet. Även om man ser till de källkritiska svårigheterna, att många av husen var dåligt bevarade och att få byggnader undersöktes i sin helhet, kunde man konstatera att flera drag i byggnadsskicket återkom inom undersökningsområdet. Detta gällde såväl konstruktionselement som husens planlösning. Grophuset (grupp 7005), på tomt 1 från fas 2a, skilde sig från den övriga bebyggelsen. Majoriteten av husen hade mer eller mindre bevarade stensyllar vilket tyder på att de har haft takbärande väggkonstruktioner. Stensyllar kunde konstateras i 25 av 30 hus. Hus X (figur 22, grupp 7098), smedjan från fas 1b på tomt A, hade stensyll i södra och östra vägglinjen men stolphål i norr och väster. Hus L (grupp 7097) på tomt 5 och det samtida hus I (grupp 8085) på tomt 3-4 från fas 2a hade flera konstruktionsmässiga likheter. Båda husen hade stolphål i vägglinjerna och var de enda undersökta byggnaderna som hade stolpburna tak.

De flesta av byggnaderna, 27 stycken, hade lergolv eller stampade jordgolv med inblandning av lera. I två av husen utgjordes golvlagret av sand och grus (Hus L, grupp 7097 och hus S, grupp 7013). Konstruktionen av hus AH (grupp 7051), den parstugeliknande byggnaden på tomt A, liksom den sluttande marknivån, gjorde det

Figur 21. Indelning av undersökningsområdet i tomter och passager samt gränser för alla faser. Figuren illustrerar förändringen av vägens sträckning och visar tydligt vad det fick för konsekvenser för tomternas placering.

troligt att huset haft trägolv som vilat på den kraftiga stensyllen. Där eldstäder kunde konstateras rörde det sig om runda mitthärdar, som var placerade mer eller mindre i husens längdaxel. Antingen låg de i husets norra eller södra del. Undantaget var rester efter en eventuell härd i hus AH (grupp 7051) vilken var belägen i det västra rummet. Totalt undersöktes 15 härdar i de 30 byggnaderna. Fjorton av husen hade förstörts genom eldsvådor och brandlagrens sammansättning gjorde det möjligt att uttala sig om takkonstruktioner. Förekomsten av rödbränd torv tydde på att åtminstone tolv hus hade torvtak. Övriga brandlager innehöll inte torv vilket pekade på att dessa haft andra former av överbyggnader, möjligen trätak. Torvtak är tunga och kräver därför en kraftig bärande konstruktion (Pettersson 1990:44). Lerklinade flätverksväggar har sannolikt varit för svaga för att bära upp torvtaken och därför är det troligare att husen

antingen har varit knuttimrade eller har haft skiftesverksväggar. Förutom i några enstaka fall gick det inte att uttala sig om hur väggarna varit konstruerade. Till exempel hittades i anslutning till hus K (grupp 7099) i fas 2b lerklining med stock- eller plankavtryck, som skulle kunna komma från timmer- eller skiftesverksväggar.

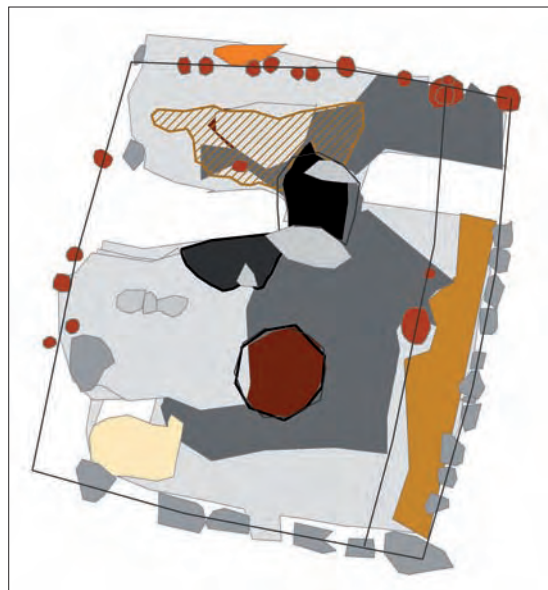
Husens bredd (där den med större säkerhet kunde fastställas) varierade mellan 4,3 och 5,5 meter i de byggnader. Både något mindre och något större husbredder uppmättes, dessa var emellertid osäkra. Då de flesta av husen på tomterna söder om gatan fortsatte utanför undersökningsområdet gick det inte att avgöra byggnadernas längd. Stora delar av hus Y (grupp 7003) på tomt 1 och hus U (grupp 7014) på tomt 2 undersöktes dock, dessa mätte 7,8 respektive 6,3 meter inom undersökningsområdet. De mindre byggnaderna, hus H (grupp 7009) och hus G

(grupp 7008), från fas 2c och 2d totalundersöktes. De uppmätte 4,7 x 5,2 respektive 4,3 x 5,5 meter. Husen på tomt A norr om vägen hade varierande längd, från 5,2 m (hus X, grupp 7098) till minst 12 meter (hus AH, grupp 7051).

Stadsgårdar söder om vägen

Bebyggelsen på tomterna söder om vägen under huvudfas 1 och 2 liknade den som grävdes ut i zon IV i kvarteret Trädgårdsmästaren. Det fanns dock skillnader mellan miljöerna, speciellt hur tomt 1 och 2 använts jämfört med hur stadsgårdarna i Trädgårdsmästaren disponerades. Under fas 1b, undersöktes lämningar från två större byggnader, hus Ä (grupp 7006) och hus U (grupp 7014) på tomt 1 och 2. Det senare hade mitthärd. Byggnadernas storlek och konstruktion gjorde att de tolkas som hallbyggnader. Från huvudfas 2 undersöktes de norra delarna av ett flertal hus på de bakre delarna av stadsgårdarna på tomt 1, tomt 3-4 och tomt 5. Majoriteten av dessa hade en mitthärd belägen i närheten av den norra väggen. På tomt 2 fanns bebyggelse av samma slag, men den låg förskjuten något längre söderut på stadsgården eftersom den nordligaste delen fungerade som hantverksområde och senare hyste en mindre byggnad (se nedan). Hallbyggnaden (hus U, grupp 7014) från fas 1b låg över hela den norra delen av tomt 2. Hus U kan troligen ses som en föregångare till byggnaderna med mitthärd som fanns på tomt 2 under huvudfas 2, skillnaden var att dessa placerades några meter längre söderut på stadsgården. Troligen var det bara den nordligaste delen av tomt 2 som haft ett avvikande användningsområde.

I analogi med resultaten från kvarteret Trädgårdsmästaren skulle husen med mitthärd, på de bakre delarna av tomterna söder om vägen, kunna tolkas som hallbyggnader. Inom kvarteret Trädgårdsmästaren var sådana belägna längst bak på stadsgården, i zon IV. Fyndmaterialet tycks även ge stöd för en sådan tolkning. Att det rör sig om hus av större dimensioner antyder husen på tomt 1 och 2 från fas 1b samt hus Y

Figur 22. Hus X med syllstensrader i den södra och östra väggen och stolpar i den västra och norra väggen.

(grupp 7003) på tomt 2 från fas 2c-d. Dessa byggnaders längd inom undersökningsområdet varierade mellan 5 till 7,8 meter. Detta talar för att även de andra husen på stadsgårdarnas bakre regioner varit av mer ansenliga dimensioner. Samtidigt måste man iakttä en viss försiktighet vid jämförelser med bebyggelsestrukturen inom kvarteret Trädgårdsmästaren. Utgrävningarna berör olika delar av det medeltida stadsrummet och det är oklart hur stadsgårdarna i kvarteret Humlegården varit utformade längre söderut. Avståndet från Stora gatan till vägsträckningen inom undersökningsområdet är ungefär 45 meter (se figur 31). Om tomterna sträckte sig hela vägen ner till Stora gatan har de varit betydligt längre än de undersökta stadsgårdarna i kvarteret Trädgårdsmästaren som mätte ca 35 meter (Petterson 1995:71). Eftersom endast delar av stadsgårdarna omfattades av undersökningen gick det inte att studera bebyggelsen i relation till övriga hus på tomten.

Hallarna har troligen haft speciella sociala funktioner och fungerat som gårdsägarens representativa byggnad. Hallbyggnaden i staden utgjorde förmodligen en slags filial till

stormannens/gårdsägarnas mer storslagna hallar ute på landsbygden (Tesch 2006:206). Hallarna på den bakre delen av stadsgården speglar således en högre social sfär än övrig bebyggelse på tomterna. Ett sätt att identifiera dem är genom fyndmaterialet. I flera av husen med mitthärd framkom fynd av särskild karaktär vilket tyder på att dessa byggnader hade speciella funktioner och att de återspeglar en mer aristokratisk miljö. I hus Q (grupp 7012) på tomt 2 från fas 2b, påträffades en spelpjäs i valrosstand (figur 23, Fnr 3614) och en blå glasskärva med pålagda trådar från en dryckesbägare (figur 24, Fnr 3527). I hus O (grupp 7011) som ersatte hus Q under fas 2c hittades en armbygel i brons (Fnr 3542), en nyckel (Fnr 9906) och två vikter (Fnr 3226 och 9905). Fynden ger här en fingervisning om den sociala miljön och tyder på att det rör sig om hallbyggnader. Fynden från mitthärdshusen bestod i övrigt främst av keramik, vardagsföremål och redskap vilket talar för att de också användes som bostadshus. I flera av husen var fyndmaterialet emellertid magert vilket tyder på att de varit välstädade. Totalt tolkades ett tiotal hus som hallbyggnader.

I aktivitetslagret i hus J framkom en sepulkralsten i grekisk porfyrit (Fnr 1036) och en triangulär sepulkralsten av serpentin (Fnr 1037). Sepulkralstenen hade passning med ytterligare ett fragment (Fnr 1082) som påträffades i den samtida passagen öster om tomt 4 (grupp 7070). Detta förhållande tyder på att sepulkralstenarna framkommit i sin ursprungliga fyndkontext och inte tillhört material från yngre störningar. En sepulkralsten är ett invigt lock till en relikgömma i ett portabelt altarbord av sten eller trä (se vidare kapitel *Fynd*, Laddade stenar). Före undersökningen i kvarteret Humlegården hade sex sepulkralstensfragment påträffats i Sigtuna. För att kunna förrätta mässan i den kristna kulten, var altaret och inte kyrkan det primära. Genom ett flyttbart träaltare kunde mässan firas utan tillgång till en kyrkobyggnad och det är troligt att den tidiga kristna kulten, i likhet med det förkristna kultutövandet, bedrevs i hallen

Figur 23. Spelpjäs i valrosstand, fnr 3614. (skala 1)

Figur 24. En glasskärva med pålagda trådar, fnr 3527, påträffade i hus Q (grupp 7012). (skala 1)

(Tesch 2001; 2006:206 f; 2007). I passagen invid hus J påträffades även en miniatyryxa i brons (Fnr 1539) som eventuellt skulle kunna knytas till miljön kring huset (se vidare kapitel *Fynd*, Miniaturyxor). Men miniatyryxan påträffades mycket nära ett yngre dike från huvudfas 3, vars nedgrävningskanter var mycket svåra att identifiera. Detta innebär möjligen att miniatyryxan ursprungligen låg i diket eller dikesfyllningen. Fynden i hus J talar för att det varit en hallbyggnad med speciella funktioner och sannolikt fungerade som sam-lingslokal i det tidiga kristna kultutövandet.

Tomt 2 skilde sig från de övriga stadsgårdarna söder om vägen genom att det inte fanns någon hallliknande byggnad under huvudfas 2 på den nordligaste delen av tomten. Tomt 1 avvek från det generella mönstret under fas 2a då ett grophus (hus Å, grupp 7005) anlades längst i norr på stadsgården. Fyndmaterialet var magert och räckte inte till för att göra en säkrare funktionsbestämning, men det är inte osannolikt att grophuset brukades som hantverkshus. Fynd av vävtyngdsfragment och en sax skulle kunna indikera att grophuset använts för textilhantverk. Grophus är en byggnadsform som ofta påträffas i anslutning till platser med

central karaktär och de sätts vanligen i samband med handels- och hantverksbebyggelse (Tesch 1983:57 f; 1993). I Sigtunas närhet har grophus bland annat undersökts i Sanda i Fresta socken. Dessa fungerade som vävstugor, kokhus och rökhus. Intressant i sammanhanget är att det sannolikt fanns nära band mellan Sanda och Sigtuna. Förekomsten av importföremål och statusobjekt i Sanda pekar på ett nära varuutbyte med staden (Åqvist 1992). Grophuset ersattes av två större, på varandra följande, byggnader med mitthärd som var i bruk under fas 2b till 2d. Bebyggelsestrukturen på tomt 1 följde under senare delen av huvudfas 2 således den som fanns på tomt 3-4 och 5.

På tomt 2 hade den bakre delen av stadsgården genomgående en annan funktion än de övriga tomterna söder om vägen. Under fas 2a och 2b var ett hantverksområde med specialiserad produktion beläget längst i norr på stadsgården (se nedan). Detta ersattes under fas 2c och 2d av två mindre, enklare byggnader (hus H, grupp 7009 respektive hus G, grupp 7008). De mindre husen skilde sig från den övriga bebyggelsen. Hus H och hus G hade en tillsynes klenare konstruktion och de låg orienterade i en annan riktning än de större bostadshusen med mitthärd. Deras

Figur 25. Översikt över hus H (grupp 7009) under utgrävning, mitt i huset kan man ana bärden (SK 233). Fotografi från sydväst. Inskjutet fotografi visar den framrensade mitthärden. Sedd från söder.

kortsidor vette ut mot passagerna och långsidorna in mot gården respektive ut mot vägen i norr. Det yngre av de mindre byggnaderna (hus G, grupp 7008) hade en syll bestående av mindre stenar. Fynd av lerklining med avtryck av kvistar i det intilliggande gårdsdraget tyder möjligen på att väggarna varit lerklinade flätverksväggar. Byggnaden saknade eldstad vilket gör att den nog inte fungerat som bostad, snarare var det en enklare ekonomibyggnad, förråd eller liknande.

I det underliggande hus H (grupp 7009) fanns en centralt belägen härd, syllar saknades utom i det sydöstra hörnet (figur 25). Huset har förstörts genom en eldsvåda, avsaknaden av bränd torv i brandlagret visade att huset inte haft torvtak. Inte bara byggnadsskicket utan även fyndmaterialet skilde de mindre byggnaderna, hus G och H, på tomt 2 från övriga hus söder om vägen. Förekomsten av huggspån och hornspill i hus H (grupp 7009) tyder på att kamtillverkning bedrivits i byggnaden. Troligen rörde det sig om produktion i mindre skala, för hushållsbruk. Fyndmaterialet från huset var stort och varierat och visade att byggnaden haft flera funktioner, sannolikt har den även brukats för vävning/textilhantverk och som kokhus. Den stora mängden keramik som påträffades i anslutning till härden antydde detta. Intressant var att fyndmaterialet från det samtida hus O (grupp 7011) längre söder ut på samma tomt markant skiljde sig från det i hus H. Hantverksavfall fanns endast i mycket små mängder och i stället förekom föremål som tydde på en annan social miljö. Som redan omtalats påträffades en armbygel i brons, två vikter och en nyckel. Även i det yngre hus G (grupp 7009) påträffades föremål med koppling till textilhantverk, såsom vävtyngdsfragment och järnnålar. Även mindre mängder avfall från kamtillverkning framkom i byggnaden. Fyndmaterialet från både hus G och hus H var omfattande, bostadshusen med mitthärd föreföll generellt sett vara mer "välstädade" (jfr Pettersson 2007).

Hus G och H påminde i mångt och mycket om de

enklare ekonomibyggnader och hantverksbodas som undersöktes i anslutning till Stora gatan i kvarteret Trädgårdsmästaren. Väggarna i dessa hus var vanligen av flätverk och taken hade inte lämnat några bevarade spår efter sig, troligen var de gjorda av trä eller vass (Pettersson 1990:40). Viktigt är att notera att motsvarande bebyggelse i kvarteret Humlegården återfanns i en annan miljö än den i Trädgårdsmästaren. Istället för att vara belägen i zon I och II vid Stora gatan låg dessa hus längst bak på stadsgården. Orsaken till detta kan diskuteras, en möjlig förklaring skulle kunna vara att vägen under slutet av huvudfas 2 fick ökad betydelse vilket påverkade bebyggelsen inne på stadsgårdarna. Anläggandet av hus H och G skulle kunna ses som att bebyggelsen nu orienterades ut mot gatan i stället för in mot den egna tomten. Detta får emellertid ses som en spekulation då samtida bebyggelse, som skulle kunna verifiera ett sådant påstående, tyvärr inte hade bevarats på tomt 3-4 och 5. En faktor som dock talar för ett sådant resonemang är att bebyggelsen från huvudfas 3, söder om den stenlagda gatan, tycks ha utgjorts av mindre hus. Bebyggelselämningar från huvudfas 3 återfanns emellertid endast inom tomt 1 och 2 och var dåligt bevarade och därmed svårtolkade

Stadsgård norr om vägen

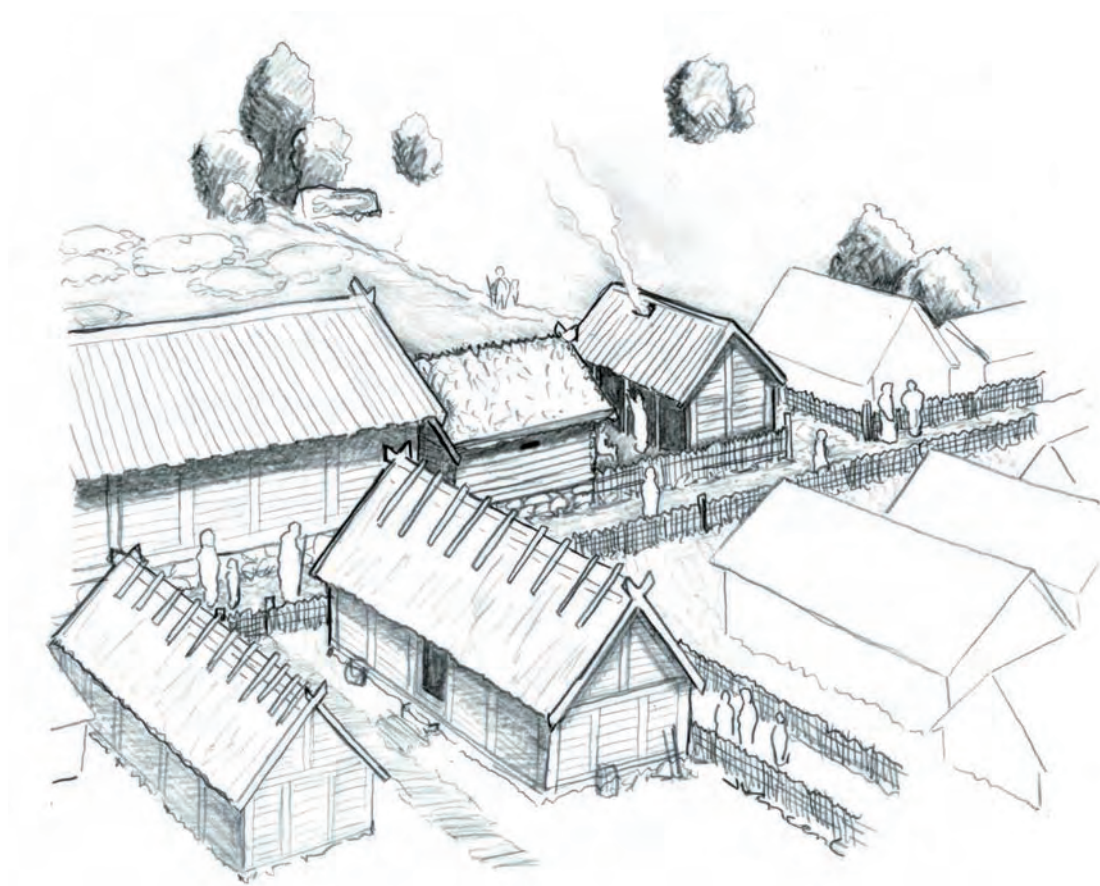
Tomt A var den enda stadsgård inom undersökningsområdet som rymde tre hus. Under den första fasen, 1a, fanns endast ett hus inom denna yta, hus AG (grupp 7062), som sannolikt låg i nord-sydlig riktning.

I nästföljande, fas 1b, bestod tomten av tre hus (figur 26). I väster låg hus AH (grupp 7051) på tomt A1. Denna byggnad bestod av tre rum, varav det mellersta var relativt smalt och kan ha fungerat som ingång. Husets översta lager bestod till största delen av ett brandlager som innehöll stora mängder lerklining som troligen var rester efter en av väggarna. Under detta lager fanns ett aktivitetslager där järnnålar, bennålar, vävtyngder och sländrissor påträffades. Den ringa mängden

fynd som kan knytas till hantverk tyder på hushållsproduktion. Keramiken utgjordes av enklare former av senvikingatida keramik (AIV). I husets östra rum fanns tunna rester efter lera, men med tanke på de stora syllstenarna i öster och väster hade detta rum sannolikt ett trägol. Detta är mycket ovanligt eftersom nästan alla påträffade och undersökta hus i Sigtuna har haft lergolv. I västra delen av huset, invid frischaktet, fanns rester efter en härd i form av kol- och asklager. Huset har vid ett tillfälle förlängts västerut, då det västra rummet gjordes större. Det som, förutom husets planlösning, skiljer det från övriga byggnader inom undersökningsschaktet är det exklusiva fyndmaterialet. I det östra rummet påträffades ett mycket ovanligt fynd, ett saltkar (Fnr 3334, se vidare kapitel *Fynd*, En behållare med innehåll), i det västra rummet framkom grävningens största sammansatta enkelkam (Fnr 3502, 26 cm lång), ett par gjutformar (Fnr 3029 och 3030) som använts för att göra silverbarrar och en hamrad silverten (Fnr 8045).

Nästföljande hus på tomt A2 var hus AO (grupp 7077). Fyndmaterialet från golvlaget innehöll större mängder halvfabrikat, hantverksspill och huggspån från hornhantverk som till största delen sannolikt kommer från kamtillverkning. Även andra föremål av horn och ben har tillverkats, som till exempel tinblbein (Fnr 10067) och två bennålar. I huset påträffades också knivar, mejslar och brynen.

Det tredje huset på stadsgården var hus X (grupp 7098) på tomt A3 i öster. Detta hus användes som smedja, för tillverkning av en stor mängd vikter samt glashantverk (se vidare kapitel *Metall- och glashantverk*). Husets väggar hade byggts med olika tekniker, sannolikt skiftesverk i söder och öster samt stolpar i norr och väster. Möjligen har stolpväggarna varit täckta av lerklining eller varit täckta av något annat material som kunde sörja för god ventilation. Taket har troligen varit av en lättare konstruktion i form av klavor eller plankor.

Figur 26. Rekonstruktion av tomt A, delar av de södra stadsgårdarna, vägen mellan tomterna och runstenen i dagens kvarteret *S:t Nicolaus 2*.

Lämningarna på tomt A under huvudfas 2 var mycket fragmentariska vilket gör det svårt att tolka hur bebyggelsen varit strukturerad. Eftersom en öst-västligt liggande tomtstruktur tidigare inte varit känd i Sigtuna finns det heller inget material att jämföra med. Under fas 2a och 2b bör det också ha stått tre byggnader norr om vägen och de har med största sannolikhet tillhört samma stadsgård. Hus T (grupp 7087), på den östra delen av tomten, var byggd på stensyll och hade två rum, men dess funktion är

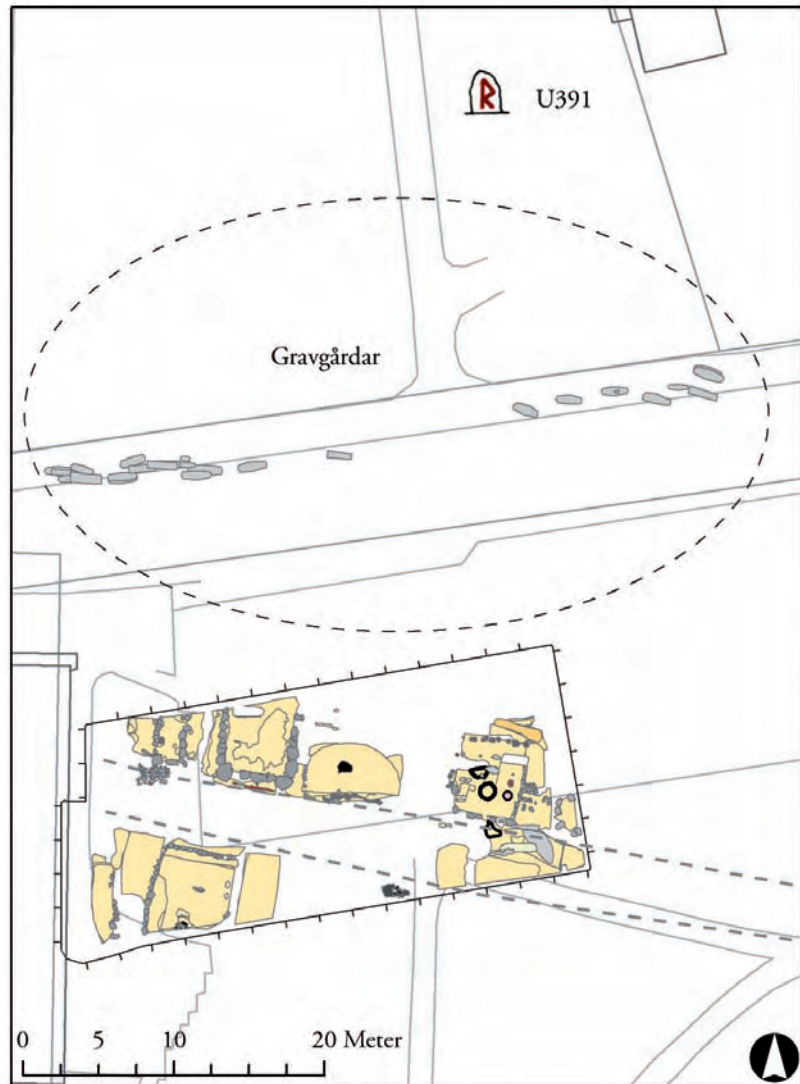
oklar. Fyndmaterialet från de fragmentariska lämningarna av hus AC (grupp 7018) på den västra delen av tomten indikerar att textilhantverk och möjligen även metallhantverk har bedrivits i huset. Avfallsmängden var dock begränsad. Under fas 1b tycks bebyggelsen på den västra delen av stadsgården ha utgjorts av ett bostadshus (hus AH, grupp 7051) medan en verkstad (hus X, grupp 7098) varit belägen på tomtens östra del. Möjligen levde denna struktur vidare under huvudfas 2 och verkstadsbyggnaden, hus X från

fas 1b, ersattes med en ny hantverksbyggnad, hus T, under fas 2a. Men eftersom husets funktion är oklar gick det inte att avgöra. I analogi med detta skulle möjligen hus AC i likhet med hus AH under fas 1b ha fungerat som bostadshus. Bebyggelsen från fas 2c-d var svagt belagd på stadsgården norr om vägen.

Det starkaste argumentet för att tomt A utgjorde en enskild stadsgård var att denna yta senare övergick till att bli kyrkogård. Den intilliggande tomt B ingick inte i kyrkogården, vilket talar för att det fanns en äganderättslig gräns mellan tomterna, och att det var ägaren till stadsgården (tomt A) som överlät sin mark till byggandet av en kyrka och en kyrkogård. Om detta antagande är riktigt är också de rumsliga och kronologiska relationerna mellan tomt A, kyrkogården, gravgården längre norrut och en av de så kallade friserstenarna, U391, intressant (figur 27). Den något skadade inskriften lyder:

”Frisernas gillebröder ... dessa (runor) efter Albod, Slodes bolagsman. Den helge Krist hjälpe hans ande. Torbjörn ristade”.
(Snædal Brink 1983:7ff)

På stenen omnämns både en frisisk man,

Figur 27. Det rumsliga förhållandet mellan tomt A, kyrkogården och den sk friserstenen (U391).

Albod, och en svensk/skandinavisk man, Slode. Runstenen är ett jordfast block belägen strax norr om den förmodade gränsen för kyrkogården (den exakta placeringen av den norra gränsen är dock inte klarlagd). En avgörande betydelse för diskussionen om relationen mellan runstenen och bebyggelsen/kyrkogården är dess datering. Ornamentiken på stenen utgörs av ett kors och av ett iriskt koppell, djuornamentik saknas (figur 28). Denna runstenstyp, korsbandsstenar, har daterats till tiden fram till mitten av 1000-talet

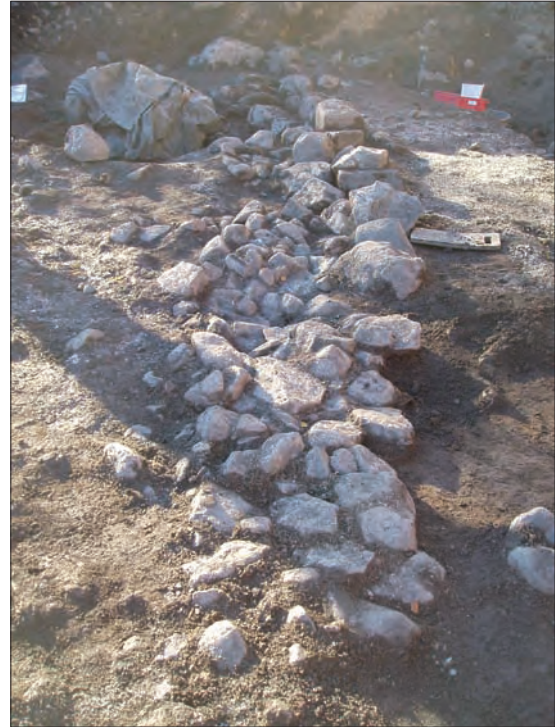
Figur 28. Runsten (U319), den sk friserstenen.

(Lindblad & Wirtén 1992; Zachrisson 1998:126 fig 44 och 144), vilket sammanfaller väl med brukningstiden av tomt A. Det är därför frestande att tro att det finns ett rumsligt samband mellan runstenen och den högreståndsmiljö, med sitt rika fyndinnehöll, som utgör denna stadsgård (se även kapitel *Metall- och glashantverk*). Sambanden är dock inte arkeologiskt belagda och får tills vidare vänta med en förklaring.

Passager och gårdsytor

En av de viktigaste strukturerna inom undersökningsområdet var vägsträckningen som gick genom undersökningsområdet i öst-västlig riktning. Från söder anslöt fyra nord-sydligt liggande passager till vägsträckningen och ytterligare en passage ledde norrut från vägen mellan tomterna A och B i undersökningsområdets nordöstra del. Lagren i passagerna var likartade till sin sammansättning och innehöll både avfall från intilliggande tomter och avsatta beståndsdelar som trampats runt genom att människor och djur rört sig över området. I några fall kunde träfibrer eller rester av brända stockar iakttagas i lagren vilket tyder på att det legat kavelbroar i passagerna. Uttjänta båtboard har sannolikt ofta återanvänts som byggnadsmaterial vilket förekomsten av nitar och nitbrickor i lagren tyder på. Mindre stenpackningar i utkanten av passagerna har troligen fungerat som fundament till broläggningarna.

Fokus i beskrivningen hamnar lätt på bebyggelsen, men inne på tomterna låg även öppna gårdsytor. Delar av stadsgårdarna hade dessutom stått obebyggda under perioder, vilket gårdslager stratigrafiskt över och under huslämningarna vittnade om. I några fall hade det legat stenläggningar utanför husen på gränsen mellan tomterna och passagerna. Den bäst bevarade fanns framför hus Y på tomt 1 (figur 29, grupp 7124). På vardera sidan passagen mellan tomterna A och B låg det under fas 2a stenläggningar på uppbyggda terrasskanter (figur 30, grupp 7127 och 7088). Den västra fungerade som gårdsyta

Figur 29. Stenläggning framför hus Y (grupp 7124). De större stenarna på den högra sidan av bilden är syllstensraden till huset. Fotografi från norr.

Figur 30. Uppbyggd terrasskant (grupp 7127, främre delen av bilden) framför hus T (grupp 7087, syllstensrad uppåt i bilden).

utanför hus T, den östra stenläggningen hörde sannolikt till ett hus som varit beläget utanför undersökningsområdet.

Hantverk

I fas 1b och under huvudfas 2 uppträdde ben- och hornhantverk parallellt med metall- och glashantverk. Ett genomgående drag för de södra stadsgårdarna var att mängden hantverksavfall var liten i byggnaderna med mitthärd, vilket stöder tolkningen att de husen primärt fungerat som bostad. Hantverk som inte genererat avfall kan dock ha utövats. Föremål som hade samband med textilhantverk, såsom järnnålar, sländtrissor och vävtyngdsfragment förekom i flera av husen (se till exempel hus S, grupp 7013, hus J, grupp 7084 och hus N, grupp 7086). Små mängder huggspån och hornavfall påträffades emellertid i flera av husen. Det är dock oklart om andelen spill var tillräcklig för att belägga att hornhantverk bedrivits där, i så fall bör det ha rört sig om en begränsad hushållsproduktion. Hus N på tomt 3-4 (fas 2c) och hus AO på tomt A (fas 1b) skilde sig från de övriga mitthärdshusen genom att mängden hantverksspill indikerade att småskalig kamtillverkning ägt rum i byggnaderna.

Mer storskalig och specialiserad hantverksproduktion var kon-centrerad till två områden inom undersökningsytan: dels smedjan (hus X, grupp 7098) på tomt A3 under fas 1b, dels den norra delen av tomt 2 under fas 2a-2b (grupp 7022 och 7021). Produktionen i smedjan hade genererat stora mängder avfall som spritts över

ett större område. Avfall från metallhantverk förekom i princip i alla lager inom schaktet. Lager i husmiljöerna innehöll generellt sett mindre mängder teknisk keramik från metallhantverk än utomhusytor och omgrävda lager. Förekomsten av avfall från metallhantverk i husen bör därför inte ses som en indikation på att byggnaderna fungerat som verkstäder. Hus X hade använts som en kombinerad smedja och glasverkstad och två aktivitetsfaser kunde urskiljas. I den äldre fasen utgjordes produktionen av en omfattande viktillverkning med anglashantverket dominerade i den yngre fasen.

Hantverksytan på den norra delen av tomt 2 var i bruk under både fas 2a och 2b. Under hela perioden tycks glashantverket ha dominerat även om metallhantverket var närvarande. Under det första skedet kretsade aktiviteterna kring ett antal mindre anläggningar (grupp 7022) medan produktionen under fas 2b kunde knytas till en större överbyggd glasugnskonstruktion (grupp 7021). Vad som tillverkats är oklart då halvfabrikat och hantverksspill av glas i princip saknades i fyndmaterialet. I huset (hus H, grupp 7009) som överlagrade hantverksområdet och i de yngre lagren i passagen öster om tomt 2 (grupp 7041) framkom dock material som skulle kunna ha haft samband med hantverksproduktionen. Det rörde sig om tre sländtrissor i glas (Fnr 1776, 2011 och 2012), en glassmälta (Fnr 2010), en retuscherad glasbit (Fnr 7217) och en turkosblå glasskärva (Fnr 6218). (För en utförlig analys av glas- och metallhantverket se kapitel *Metall- och glashantverk*).

Vägens förändring

Förändringar i vägens utformning och riktning visade sig vara av avgörande betydelse för utformningen av bebyggelsen inom undersökningsområdet och kom även att ligga till grund för fasindelningen. I samband med att

tomtstrukturen lades ut vid ingången till fas 1b fick vägen en mer definierad utsträckning och kom att skilja de södra, nord-sydligt orienterade, tomterna och den norra, öst-västligt orienterade tomten. Vid övergången till huvudfas 2 rätades

vägsträckningen ut något och kom att löpa mer i rakt öst-västlig riktning.

Att lägga om vägen medförde att stadsrummet omdanades och frågan är hur lång tid en sådan omstrukturering tog och vem som stod bakom beslutet. En förändring av vägens riktning påverkade bebyggelsen på de intilliggande stadsgårdarna och även människorna som bodde och vistades där. Skedde en sådan förändring successivt eller kan man ana ett bakomliggande centralstyrt beslut? Utifrån den undersökta bebyggelsen tycks förändringarna som skedde mellan fas 1a och 1b och som inledde huvudfas 2 ha skett synkront över området, vilket talar för ett centralstyrt initiativ. Anläggandet av den stenlagda gatan, vilket markerar övergången till huvudfas 3, bör rimligen ha tagit en viss tid i anspråk. Redan under slutskedet av huvudfas 2 kunde man ana vissa förändringar, möjligen var detta början på den omstrukturering som sedan blev tydlig i och med att den stenlagda gatan byggdes.

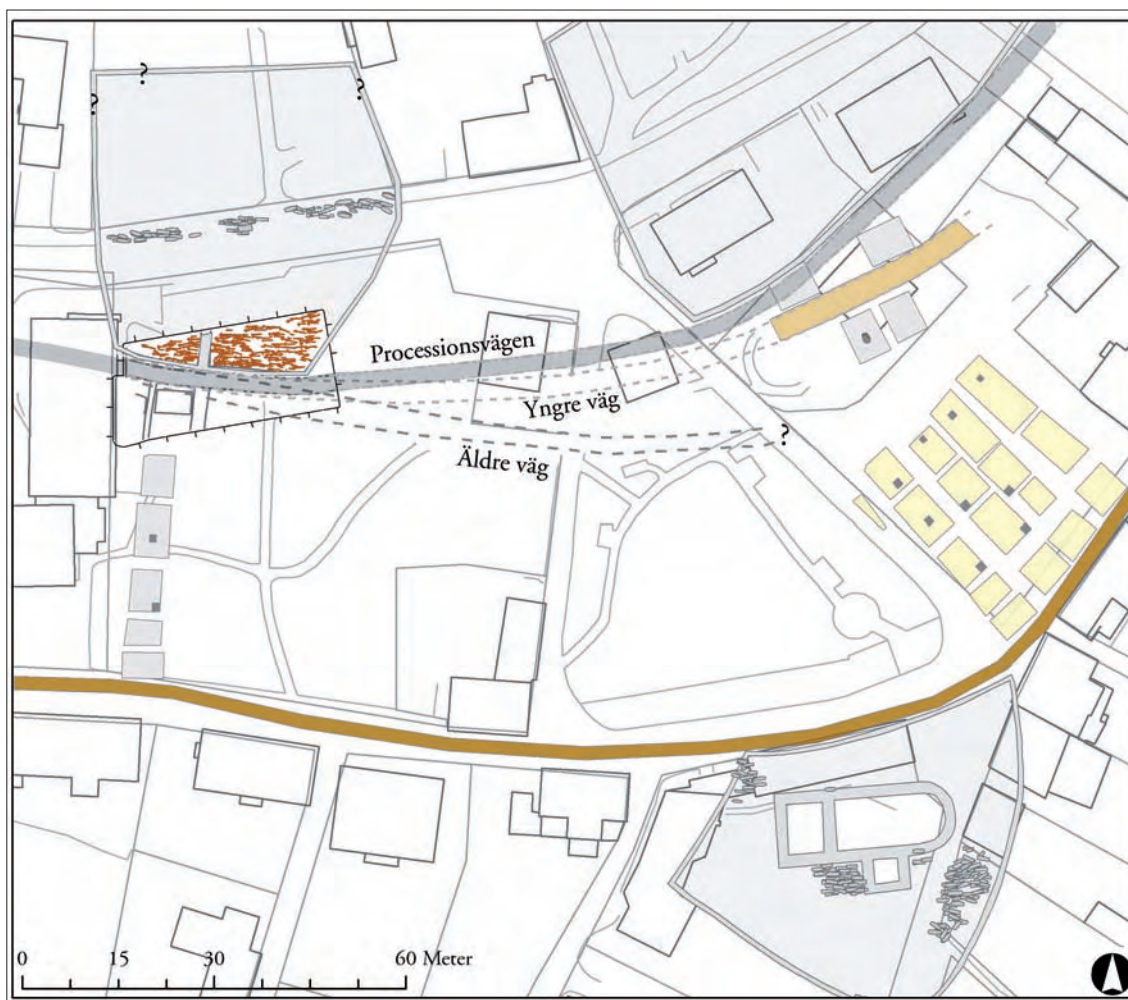
Det är oklart exakt när bebyggelsen på den öst-västligt liggande stadsgården norr om vägen upphörde, troligen skedde detta under slutet av huvudfas 2. Bebyggelsen från fas 2a och 2b, norr om vägen var mycket fragmentarisk, de enda lämningar som fanns kvar från fas 2c var spår efter en byggnad på en begränsad yta av tomt A1 (hus AF, grupp 7015). Från fas 2d fanns överhuvudtaget ingen bevarad bebyggelse norr om vägen. Det är osäkert om detta beror på att eventuella hus i sin helhet har förstörts av gravnedgrävningar eller om det möjligen kan ses som ett tecken på att kyrkogården grundlades vid denna tidpunkt. Inom det undersökta området fanns inga spår efter äldre gravar som skulle tyda på att det funnits en gravgård som föregått kyrkogården.

Förändringar i bebyggelsen söder om vägen kunde eventuellt skönjas i samma skede. Att en mindre byggnad (hus H, grupp 7009), som låg med långsidan ut mot vägen, anlades på

den norra delen av tomt 2 under fas 2c kan möjligen tolkas som att vägen började få ökad betydelse under denna tid. Detta skulle i så fall kunna indikera att miljön på de södra stadsgårdarna förändrades, från att eventuellt varit en stadsgårds bakre region med bostadshus och hallar till att utgöra en framsida mot vägen i norr. Bebyggelsen från fas 2c och 2d var dock endast bevarad på tomt 1 och 2 och det skulle krävas en utökad undersökningsyta för att bringa klarhet i denna hypotes. I detta sammanhang är det intressant att ställa sig frågan vem som ägt eller disponerat den norra stadsgården och på vems initiativ bebyggelsen övergavs och området övergick till att bli kyrkogård. De tidiga kyrkorna i Sigtuna har sannolikt varit uppförda på privat initiativ (Tesch 2001:32ff; Tesch 2005:10; Tesch 2006:205). Troligen var det därför stadsgårdens innehavare som stod bakom omvandlingen till kyrkogård.

Vägens förändrade sträckning får också konsekvenser för tolkningen av stadsplanen, dels de två äldre enklare vägsträckningarna, dels den mer omsorgsfullt och avancerat uppbyggda vägen som tolkats som en processionsväg (se vidare kapitel *Kyrkogården och det sakrala stadsrummet*). I huvudfas 1 var vägen ca 4 meter bred. Resterna efter vägen, under huvudfas 2, var mer påtaglig och sannolikt var vägen delvis uppbyggd av mindre ojämnt ditlagda stenar som kan ha fungerat som förstärkningar. Den var också något smalare, endast ca 3 meter bred och hade en annorlunda riktning i den östra delen av undersökningsområdet. Vägen hade förskjutits ett par meter längre norrut, sannolikt som ett resultat av att den rätades ut. Den förändrade sträckningen innebar att delar av både de norra och södra tomtgränserna flyttades, delar av den norra bebyggelsen måste också ha rivits för att lämna plats för den nya vägen. Stratigrafiskt innebar detta en lösning av kontexter och inledningen till en ny huvudfas.

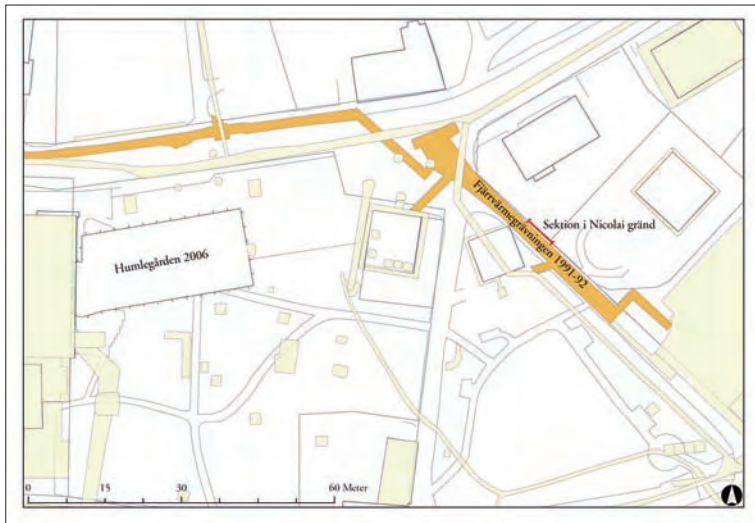
Denna ganska blygsamma förändring, som syntes inom undersökningsområdet, innebär sannolikt

Figur 31. Vägarnas och processionsvägens troliga sträckningar i kvarteren Humlegården, Trekanten och Trädgårdsmästaren. De gula byggnaderna utgör dokumenterade stadsgårdar från undersökningen i kvarteret Trädgårdsmästaren, 1988-90, och de grå byggnaderna utgör hypotetiska placeringar av stadsgårdar och hus baserat på sektionsritningar. Bakgrundskartan utgör fastigheter i dagens Sigtuna.

även betydligt större konsekvenser längre österut mot kvarteret Trekanten och eventuellt även mot kvarteret Trädgårdsmästaren (figur 31). I samband med dräneringsarbeten kring ett hus i kvarteret Trädgårdsmästaren 6 utfördes en arkeologisk undersökning där en ca 4 meter bred försänkning i kulturlagren påträffades. På båda sidor om försänkningen fanns fyra byggnader. Detta tolkades som en väg med hus på vardera sida av vägen, vilka daterades till 1100-talet (Pettersson 1990:6ff). Dateringen kan dock ifrågasättas eftersom den baseras på endast en

skärva yngre svartgods (BI) och tre skärvor äldre svartgods (AII). En mer sannolik datering är 1000-tal, vilket innebär att det kan vara samma vägsträckning som vägen antingen i huvudfas 1 eller 2 från kvarteret Humlegården. Ytterligare ett argument för detta är de byggnader som låg norr och söder om vägen som vid en jämförelse har paralleller med bebyggelsestrukturen i kvarteret Humlegården (husens utbredning från undersökningen i Trädgårdsmästaren 6 bygger dock enbart på iakttagelser från schaktets väggar vilket innebär osäkra tolkningar). De två husen

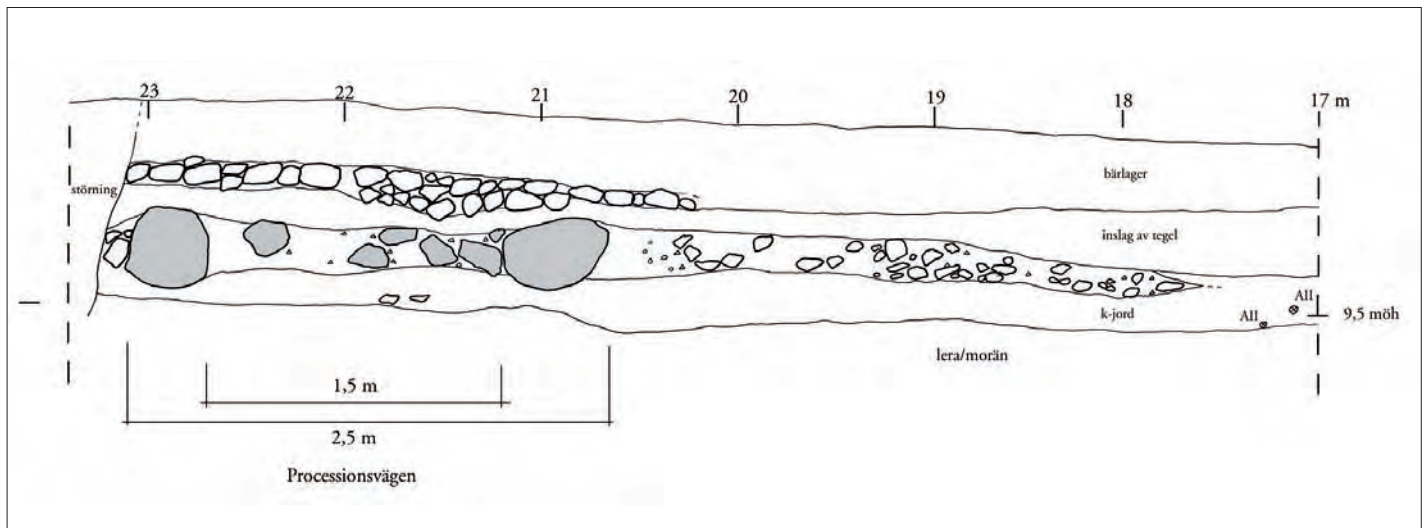

Figur 32. Arkeologiska undersökningar som har utförts i kvarteren Humlegården, Trekanten och Trädgårdsmästaren. Fjärrvärmegrävningen markerad med orange färg och den renritade sektionens placering är markerad med rött.

söder om vägen i kvarteret Trädgårdsmästaren 6 utgjordes av hus med lergolv varav det ena med mitthärd. Den antagna bredden på det sydöstra huset var cirka 4,5 meter vilket kan tyda på att dess gavlar vändes mot vägen. Husen norr om vägen sammanföll inte med de södra husens vägglinjer, vilket tyder på en annorlunda

placering. Möjligen var deras långsidor vända mot vägen som således låg parallellt med husen, alltså samma typ av bebyggelsestruktur som i kvarteret Humlegården.

År 1991 utfördes en arkeologisk undersökning, Nicolaii gränd, i samband med nedläggning av fjärrvärme 1991 (figur 32). De dokumenterade schaktväggarna sträckte sig från den yta som undersöktes i kvarteret Trädgårdsmästaren 1988-90 och upp mot Prästgatan. Detta innebär att både de två äldre vägsträckningarna och processionsvägen från kvarteret Humlegården med stor sannolikhet borde passera detta schakt och därmed vara synliga på profilritningarna. Den enda väg som dock med större säkerhet kunde beläggas var processionsvägen (figur 33). Placeringen på profilritningarna tyder på att den gick längre norrut än dräneringsschaktet i kvarteret Trädgårdsmästaren 6 och därför inte syntes där. De två äldre vägsträckningarna var mycket svåra att identifiera utifrån profilritningarna. Var de eventuellt hade passerat Nicolaii gränd gick i dagsläget därför inte att avgöra. En tolkning får därför vänta tills dessa att dokumentationen från fjärrvärmegrävningen har blivit bearbetad och publicerad.

Figur 33. Delar av en sektionsritning från en arkeologisk undersökning 1991-92 där processionsvägen korsade Nicolai gränd (renritad från fältdokumentation, schakt C, sektion 6 mellan 17-23 m, mot öster).

Kulturlager och stadstopografi

Ett av de mer anmärkningsvärda resultaten från undersökningen var att nästan ingen bebyggelse samtida med kyrkogården kunde beläggas inom undersökningsschaktet. De enda spåren var enstaka byggnader i den sydvästra delen på tomt 1 och 2 som kunde dateras till första halvan av 1100-talet, alltså samtida med kyrkogården. Den viktiga slutsatsen är att ingen bebyggelse som var senare än mitten av 1100-talet kunde beläggas. Frågan är varför yngre kulturlager från främst 1200- och 1300-talen saknades? Att det skulle bero på odling eller att jord har fraktats bort genom omfattande markberedning är mindre sannolikt, även om delar av den yngre bebyggelsen har skadats. Strax sydöst om undersökningsområdet ökar kulturlagrens tjocklek till över 1,5 meter. De tjockaste delarna har noterats längs Stora Gatan vid de centrala kvarteren, där lagren var ca 2,8 – 3,5 meter tjocka. Vid undersökningen i kvarteret Professorn 1, 1999-2000, var kulturlagren 2,8 meter tjocka och utgjordes av bebyggelse från sent 900-tal ända fram till 1300-tal. Ackumuleringen av kulturlager var stor hela tiden fram till ungefär 1300-talet för att sedan kraftigt avta.

Hela kvarteret Humlegården där kulturlagren är som mest en meter tjocka är ca 8000 m² stor. Om det hade funnits yngre bebyggelse även här skulle det innebära att mellan 4000 och 8000 m³ jord vid något tillfälle har fraktats bort (förutsatt att det fanns mellan 0,5 – 1,0 meter tjocka lager). Denna mängd motsvarar 400 till 800 lastbilsflak fyllda med jord. Inga uppgifter om att en sådan omfattande markberedning skulle ha utförts finns belagda. Det är inte heller troligt att den odling som har skett inom kvarteret kan ha orsakat en sådan omfattande förflyttning av jord. Att delar av jorden inom undersökningsschaktet faktiskt har störts av odling kunde iakttas både genom att de sydvästra delarna av bebyggelsen från 1000-talet hade störts kraftigt men också genom förekomsten av de lager som initialt togs bort med grävmaskin. Dessa lager var 0,2 till 0,5 meter

tjocka och motsvarar den odlade markhorisonten. Lagren innehöll en blandning av både äldre och yngre föremål. Keramiken bestod av alla typer som normalt brukar påträffas i Sigtuna men i mycket små mängder; äldre och yngre svartgods, äldre rödgods och stengods. Denna blandning av keramik är normal för de övre omrörda lagren som finns över hela Sigtunas ”Svarta jorden”. Detta innebär dock inte att det endast kan vara ett resultat av söndergrävd bebyggelse utan speglar snarare omlagringar av föremål från till exempel sophantering.

Avsaknaden av yngre bebyggelse och lager inom undersökningsområdet har därför sannolikt en annan förklaring. Att yngre kulturlager saknas har också iakttagits i de västra delarna av Sigtuna, bland annat i kvarteret Guldet där endast bebyggelse från tidigt 1000-tal finns bevarade. Detta har tolkats som att bebyggelsen avhystes senast vid 1060-talet i samband med att en ny kungsgård etablerades i det område där senare även S:t Per byggdes (Tesch 2001:20). Kulturlagren vid nuvarande Prästgården tyder också på att detta område är annorlunda i förhållande till den ”klassiska” Svarta jorden i de centrala delarna av staden. Förhållandena tyder på en glesare bebyggelse med hus som använts under längre tid, vilket möjligen kan ge stöd åt kungsgårdshypotesen (Wikström 2004). Gränsen för avhysningen har satts vid nuvarande S:t Persgatan. Resultaten från undersökningen i kvarteret Humlegården visade att ytterligare bebyggelse kan ha övergivits. Bilden kompliceras dock något av att motsvarande område söder om Stora Gatan har något tjockare kulturlager med bebyggelse som kan dateras till 1100- och 1200-tal. Slutsatsen av detta resonemang är att bebyggelseområdet sannolikt har minskats mer än vad som tidigare föreslagits, men att minskningen kan ha skett successivt från mitten av 1000-talet och framåt.